

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ULUSLARARASI BİRİNCİ İSLAM ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU

(Tebliğ ve Müzakereler)

First International Symposium
on
Islamic Studies

16 - 18 Eylül / September, 1985

İZMİR

İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ ARAŞTIRMALARINDA KARŞILAŞILAN BAZI PROBLEMLER

Prof. Dr. Ethem Ruhi FİĞLALI

İslâm Mezhepleri Tarihi araştırmalarında karşılaşılan bazı problemlere temas etmeden önce, *mezheb* veya aslı ifadesiyle *fırka* mefhumu üzerinde birkaç cümle ile durmak isabetli olacaktır.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'n vefatını takiben karşılaşılan birtakım siyâsî, itikadî, ictimâî ve benzeri hâdiseler hakkında muhtelif şahısların kendi görüşlerini ortaya koymaya başlamaları ve bu faaliyetin zamanla "zümreleşme" şeklinde net celenmesi, *fırka* dedüğümüz, İslâmiyetin "siyâsî ve itikadî düşünce ekolleri"nin nüvesini teşkil etmiştir. Geniş anlamda *fırka*, belli bir şahıs ve o şahsa uyan, daha doğrusu görüşleri etrafında birleşen topluluğun, İslâm'ın ana esasları olan Kur'an ve Sünneti anlayış şekillerini yansıtır. Esasen Kur'an ve Sünnetin muhtelif fırkalar tarafından farklı açılardan değerlendirilişi, düşünceye yeni ufuklar açmış ve böylece İslâm dünyası, geniş bir fikir zemininde görüşlerin karşılıklı savunulduğu faydalı ve verimli bir ortama kavuşmuştur. Bu bakımdan İslâm düşüncesinin tarih boyunca gösterdiği en iyi ve en verimli gelişmeler, mezheplerin doğuş dönemlerinde olmuştur.

İşte bu tarzda başlayan İslâm düşüncesinin veya başka bir ifadeyle "fırkalaşma" veya "zümreleşme" faaliyetlerinin gelişme seyrini göstermeyi esas alan İslâm Mezhepleri Tarihi, yakın zamanlara kadar gerek memleketimizde gerek Avrupa ve İslâm ülkelerinde, hemen hemen "mîlî ve nihâl" nev'inden eserlerin usûlüne uygun olarak kaleme alınmıştır. Öyle ki, bu sahada yapılmış çalışmaların ekseriyetine, "klâsik" devri temsil eden kaynakların yeni bir terkiibi gözüyle bakılabilir.

Bu bakımdan İslâm mezhepleri hakkında bir araştırmaya teşebbüs edildiği zaman, ilk yapılacak iş, benim 1972'de *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* konulu doktora çalışmamda, Prof. Dr. W. Montgomery Watt'ın da 1973'te *The Formative Period of Islamic Thought** adlı fevkalâde değerli eserinde çok başarılı bir şekilde işaret ettiği üzere, kaynakların köklü bir değerlendirilmesi olmalıdır. Başka bir ifadeyle, İslâm mezhepleri tarihi araştırmalarında karşılaşılan problemlerin ilki, kaynaklar meselesidir.

* Bu eser tarafımızdan İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri (Ankara 1981) başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Bilindiği gibi ilk İslâm âlimleri, İslâm Mezhepleri Tarihi'ne "makaalât", "ilmu'l-makaalât" veya "ilmu makaalâti'l-fırak" adını vermişlerdir. Esasen "makaalât" bu konuda bilinen ilk isim olduğu gibi, bu sahanın ilk kaynakları olmak vasfını da taşımaktadır.

"Makaalât" nev'inden eserlerin birçoğunun isimlerini bilmekle beraber, bu eserler, muhtemelen parça parça veya küçük oluşlarından, yahut savaşlar, yangınlar, istilâlar veya Emevîler devrindeki siyâsî baskının doğurduğu "gizlilik" endişesinden dolayı, maalesef, zamanımıza kadar ulaşmamıştır.¹

Üstelik "makaalât" ismi de, İslâm âlimlerinin pekçoğu tarafından ya Ehl-i Sünnet'in yoluna aykırı düşen konular, görüşler veya fırkalar hakkında, yahut da İslâmiyete dışardan giren ilimlere mahsus "kötüleyici" bir unvan olarak kullanılmıştır. Meselâ Taşköprüzâde'ye göre "makaalâtu'l-fırak, ilâhî akîdelere müteallık bâtil mezhepleri kaydetmekten bahseden bir ilimdir."²

Makaalât devrini, 3./9. asrın sonu ve 4./10. asrın başlarından itibaren *fırak* veya *el-mîlel ve'ne-nihal* nev'inden eserler dönemi takib eder. Gerçi İslâm tarihi, coğrafyası ve edebiyatı hakkında yazılan eserlerde olayların akışı içinde ve yeri geldikçe mezheb hareketlerinden ve bunlara ait bazı görüşlerden söz edilmiştir. Ancak bu nevîden eserler, konuları itibariyle mezheb hareketlerini esas almadıklarından, bu ihtiyacı karşılamak üzere ve elimizde bulunanlara göre, 3./9. yüzyıldan itibaren *fırak* veya *el-mîlel ve'n-nihal* başlıklı eserler kaleme alınmıştır.

Bu sınıfa girenlerden bilhassa *el-mîlel ve'n-nihal* başlıklı olanlar, sâdece İslâm fırkalarını değil, aynı zamanda diğer dinler ve mezhepleri de ihtiva eder. Bu sınıfın en meşhur eseri, eş-Şehrestânî (548/1153)'nin *Kitâbu'l-Mîlel ve'n-Nihal*'idir. Maamafih mezhepler tarihi geleneğinin mükemmel şeklini kesin çizgilerle belirleyen ilk eser, Ebû Mansûr Abdülkaahir el-Bağdâdî (429/1037)'nin meşhur *el-Fark beyne'l-Fırak* adlı eseridir. Mezhepler tarihi sahasının en önemli ve meşhur eserlerinden biri de Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş'arî (324/936) nin *Makaalâtu'l-İslâmiyyîn va'Htilâfu'l-Musallîn* adlı eseridir.³

İslâm Mezhepleri Tarihi'nin bu ilk ve daha sonraki kaynaklarında rastlanan belli başlı özellikler şunlardır:

- (1) Bk.: İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, nşr.G.Flugel, Beyrut, 1964, s. 182. Ayr. krş.: Helmut Ritter, "Philologica. III.: Muhammedanische Häresiographien", *Der Islam*, XVIII (1929), pp. 35-59.
- (2) Taşköprüzâde, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, I/347.
- (3) İlk devir kaynakları hk. bk.: el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (*el-Fark Beyne'l-Fırak*), çev. E. Ruhi Fıgıralı'nın "Çevirenin Önsözü", İstanbul, 1979, ss. VIII-XXVII.

1) Bu eserlerin hepsi de mezheplerin tarihî gelişmesini göstermekten ve fırkaları tarihî, siyâsî, ictimâî ve diğer şartlarla irtibatlandırmaktan tamamen uzaktır.

Bu eserlerde, mezhepler, bir şahısla veya şahısların görüşleriyle başlatılmakta ve hemen görüşlerinin incelenmesine geçilmektedir. Yahut da doğrudan görüşler ele alınmaktadır. Halbuki "mezheb", birtakım siyâsî, ictimâî ve hattâ iktisâdî olayların tesirlerinin mezheb kurucusu sayılan insan ile ona uyanlar üzerindeki fikrî, dinî ve siyâsî tezâhürüdür. Bu bakımdan mezhebi doğuran tarihi, coğrafi, siyâsî, ictimâî ve iktisâdî şartları tam olarak tanımadan, görüşleri ve davranışları sıhhatli bir şekilde temellendirebilmek, dolayısıyla da değerlendirebilmek ve o insanları anlayabilmek hemen hemen mümkün değildir. Şu bir gerçektir ki, şahısların veya toplulukların fikir ve görüşleri, içinde yaşadıkları coğrafi, ictimâî, tarihi, siyâsî ve dinî çevreden tecrîd edilemez. Mevcud "mîllet ve nihâl" kaynakları, bu hususları ele almadıklarından, bize göre noksandır.

2) Bir-iki istisnâsıyla mevcut eserlerin hemen hepsi de, ya ele aldıkları mezheplerin kendi durumlarını belirlemek veya en azından görüşlerini reddetmek için kaleme alınmıştır.

Mezhepler tarihî yazarlarının büyük çoğunluğu, eserlerinde, İslâm dünyasında doğan mezhepleri açıklarken, hatâli gördükleri veya kendi görüş ve mezheplerine uymayan inanışları red ve ibtal etmek gayesini gütmüşlerdir. Dolayısıyla içinde bulunulan tarihî, siyâsî ve diğer şartlar muvacehesinde o mezhebin savunduğu görüşlerin doğruluğunu veya hiç değilse ilmî değerini dikkate almadan sırf kendi mezhebine bağlılıktan doğan bir taassubla reddederek mensubu bulunduğu fırkanın zaferini veya üstünlüğünü iddia etmiş; böylece de kendini dinî vazîfesini, yani "el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu 'ani'l-munker" prensibini yerine getiren ve İslâmı savunan bir mücahid saymıştır. Başka bir ifadeyle bu yazarlar, Henri Laoust'un da işaret ettiği gibi, "fırkaların tarihi" ile değil, "bu fırkaların Sünnîlikten ne kadar uzak oluşları hakkındaki şekilci tasniflerle" ilgilenmişlerdir⁴ Ayrıca Prof. Watt'ın belirttiği üzere bu yazarlar, "bir akîdenin neticesi bakımından yetersiz bulunmuş ve reddedilmiş olsa bile, İslâm düşüncesinin gelişmesine müsbet katkısının olabileceğini kavrayamamaktadırlar... Onlara göre İslâm inanç ve akîdesi, vahiy yuloyla Kur'an'da ortaya konmuş ve İslâm ümmetinde tâ baştan beri tam olarak var olmuştur... Bu bakımdan mezhepler tarihî yazarlarının ilgilendikleri ilk husus, belli bir görüşün doğru mu, yoksa yanlış mı olduğudur. Onlar hiç-

(4) Prof. W.M.Watt, *The Formative Period of Islamic Thought*, Bristol: Edinburgh U.P., 1973, p.V (Türkçe terc.: *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev.: E. Ruhi Fırlı, Ankara, 1981, s. XV.).

bir zaman bell. bir mezheb'in, düşüncenin umûmî inkişâfına katkıda bulunup bulunmadığını araştırmak durumunda olmamışlardır."⁵ Onlar için önemli olan, Resûlullah'dan mîras kalan Kur'an ve Sünnet'i siyâsî, ictimâî ve yabancı kültürler istikametinde veya alışılmışın dışında ele alan tefsîr ve te'vil-lerin nüfûzundan kurtarmaktı. Meselâ el-Bağdâdî, bu hususta aynen şunları söyler:⁶

"Bana, Ümmet'in 73 fırkaya ayrılacağına, bunlardan birinin kurtuluşa erip yüce cennete, öteklerinin de aşırılığa saparak derin bir çukur ve kızgın bir ateşe girecekleri hakkındaki me'sûr hadîsinin açıklanmasını soruyorsunuz. Benden, varlığından dolayı ayağın sürçmediği ve ondan iyilğin ayrılmadığı kurtuluşa ermiş fırka ile zulmün karanlığını nûr, hakka inancı temelli yok oluş olarak gören, sensuz ateşe girecek ve Allah'dan başka bir yardımcı bulamayacak olan sapık fırkalar arasındaki farkı göstermemi istiyorsunuz. Bende, bunun üzerine sağlam dînin ve doğru yolun ortaya çıkarılması ve bu yolun sapık yollar ve bozulmuş görüşlerden ayırt edilmesi hakkındaki dileğinizin yerine getirilmesini gerekli gördüm..."

Bir mezheb mensubunun kendi mezhebini savunması ve başka fırkaları tenkîd etmesi ve reddetmesi tabî'dir. Ancak bu durumda eserin tenkîd için yazıldığı belirtilmeli ve asgarî şart olarak, tenkide tabi tutulan fırka veya fırkaların görüşleri aslına uygun olarak nakledilmelidir. Aslında bu durumda bile başkalarının görüşlerini nakleden biri, bu görüşleri tabî olarak kendi düşündüğü tâbirlerle ifadeye temâyül eder. Karşı çıktığı görüşü az da olsa saptırabilir. Hatta nakil dürüstçe yapıldığı zaman bile, "terminoloji" değişikliği, hassas konularda görüşü değiştirebilir.⁷ Nitekim Ebû'l-Hasan el-Eş'arî (324/936), bu duruma işaret etmek lüzumunu hissetmiş "mîlîl ve n'hal" yazarları arasında, anlattıklarını yanlış ortaya koyanların, muğâlâtaya sapanların, muhaliflerini kötölemek için fikirlerine kasten ilâveler yapanların bulunduğunu söylemiştir.⁸

Bu bakımdan günümüz mezhepler tarihi araştırmacısının vazifesi, mezhebi veya herhangi bir görüşü doğuran itikadî, tarihî, siyâsî ve sâir şartları tam olarak tanımaya çalışmak; mevcut kaynakların özelliklerini göz önünde bulundurarak verilen bilgileri değerlendirme konusunda fevkalâde hassas davranmak olmalıdır. Ayrıca bilgileri ve haberleri nakleden râvîlerin siyâsî temâyülleri ile şahsî vasıflarının tesbiti meselesi de, pekçok meseleye tekad-

(5) W.M.Watt, op. cit., V, 3 (Trk. trc.: s. XV, 3, 4);

(6) el-Bağdâdî, aynı eser, s. 3.

(7) Krş. Watt, op. cit., p. 4 (Trk. trc.: s. 4);

(8) el-Eş'arî Makaalâtu'l-İslâmiyyîn, nşr. H. Ritter, Wiesbaden, 1963, s. 1.

düm eden son derece önemli ve üzerinde titizlikle durulup araştırılması icâb eden bir husustur.

3) İslâm mezhepleri tarihi kaynaklarında göze çarpan üçüncü özellik, mezheplerin sayısı ve tasnîf'dir.

Bilindiği üzere, mezheplerin sayısı ile ilgili olarak Hz. Muhammed (s.a.s.)'in bir hadîsinden söz edilir. Buna göre, İslâm Ümmeti 73 fırkaya ayrılacak ve K u r t u l u ş a E r e n F ır k a (*el-fırkatu'n-nâciye*) dışında kalan 72 fırka cehenneme gidecektir.⁹ Bunun tam zıddı bir rivâyet, el-Makdisî (356/966) tarafından nakledilmiştir.¹⁰ Buna göre Hz. Muhammed (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Ümmet'im 73 fırkaya ayrılır. Onlardan yetmişiki cennete, biri de cehenneme girecektir." el-Makdisî, bu rivâyetlerden birincisinin yani yetmişiki fırkanın cehenneme, bir fırkanın da cennete gireceği yolundaki rivâyetin daha meşhur olduğunu; ama öteki rivâyetin, yani fırkalardan yetmişikisinin cennete, birinin de cehenneme gireceği şeklinde olanın, daha "s a h î h" bir isnâda sâhip bulunduğunu söylemekle birlikte, ne yazık ki, isnâd zincirini vermemektedir.

Bu hadîsin sübûtu hakkında, İslâm farklı görüşlere sâhip olmuşlardır. Bir kısmı bu hadîsi s a h î h sayarak, yazdıkları kitaplarda İslâm mezheplerini bu sayıya bağlı kalarak tasnîf etmeye çalışmışlardır. Ancak onların bu hususta başarıya ulaştıkları söylenemez; çünkü bütün gayretlerine rağmen, birtakım tutarsızlıklara düşmekten kurtulamamışlardır. Fırkaların ana kolları esas alınacak olursa, sayıları onbeş geçmez; ama bu ana kollardan çıkan ve bir kısım mezhepler tarihi yazarının sayıya dâhil ettikleri küçük kollar ve münferid mütefekkirler de hesaplanacak olursa, sayıyı yetmişiki veya yetmişüçte dondurmak hiç de mümkün değildir. Bu sınırdan dondurmak için de, ister istemez, birtakım şaşırtıcı ve akıl almaz yollara başvurmak, kısaca h a d î s'e uymak uğruna tâkib edilen usûlden fedakârlık etmek kaçınılmaz olacaktır. Bu yolun güçlükleri içinde bocalayanlar arasında el-Bağdâdî başta olmak üzere el-İsferâînî ve eş-Şehrestânî'den söz edilebilir.

Bazı âlimler de bu hadîs'in doğruluğu veya yanlışlığı hakkında susmuş ve sanki bu hadîsi bilmezlikten gelmişlerdir. Dolayısıyla bunların, mezheplerin sayıları hakkında bir endişe veya meseleleri olmamıştır. Bu gruba el-Eş'arî sokulabilir.

İbn Hazm (456/1063) ise, bu hadîse tam anlamıyla karşı çıkarak, "Bunlar i s n â d bakımından kesinlikle s a h î h değildir" der ve " z a y ı f " olduklarını ileri sürer.¹¹

(9) Bk.: Tirmizi, II/107 (Kitâbu'l-İmân); İbn Mâce, II/1321, 1322 (Kitâbu'l-Fiten); Ebû Dâvud, IV/197-8 (Kitâbu's-Sunne); ed-Dârimî, I/241 (Kitâbu's-Siyer).

(10) el-Makdisî, *Ahsenu't-Tekaasim*, Leiden, 1906, s. 39.

(11) İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*, Bağdad, trz., III/248.

Diğer taraftan Ignaz Goldziher, bu hadîs'in, Hz. Peygamber'in "İmân ayrı ayrı yetmiş şûbedir" anlamındaki başka bir hadîsinden çıkarılmış olduğunu ileri sürer.¹² Prof. Dr. W. M. Watt ise, "Kendi d'ni cemâatının değerleri ile iftihar eden bir Müslümanı anlayabilirsin'z; ama mezheplerin çokluğu hiç de övünülecek birşey değildir Yetmişüç fırka hakkındaki bu hadîs nasıl olup da Müslümanlar arasında kabul görmüştür? Belki de aşırı derecede mutaassıb bir zümre, diğer yetmişiki fırka cehenneme giderken kendilerinin kurtuluş a eren fırka 'ya mensup olduklarını iddia etmekle bahtiyar olmuştur. Maamafih bu hadîs ile mezheplerin tedkiki arasında yakın bir bağ olduğu görülecektir. İslâm âlimleri, onları cerhetmenin gerekli olduğu durumlar dışında, muhaliflerin'n görüşlerini inceler ve açıklarken, dâima müteredit olmuşlardır" der.¹³

Bu durumda, bu meseleye Kur'an'ın hedefi istikametinde bakmak en isabetli ve çıkar yol olacaktır. Öyle görünüyor ki, hadîste geçen y e t m i ş (seb'ûn) kelimesi, kesin bir sayıyı göstermekten ziyade, çokluğu ifade etmektedir. Esasen Kur'an'da geçen 7 ve 70 gibi, yedi ve yed'nin katları olan rakamlardan, ya esas sayı (Msl.:2. Bakara, 196), yahut da çokluk ve mübâlağa (Msl.: 65. Talâk, 12; 69. Hâkka, 32) kastedilir. Kaldı ki, gerek Yahudi ve Hıristiyanların gerek Müslümanların tarihte görülen fırkalarının sayısı, hadîste bildirilen sayıların çok üstündedir.

Bana göre bu hadîs şöyle yorumlanabilir: Yüce Allah, Müslümanları sürekli olarak Kur'an ve Sünnet üzerine eğilmeye, kâinatın sırlarını anlamaya ve açıklamaya, maddî ve manevî değer hükümlerini kavramaya çağırmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.s.) de bu hadîsiyle, konulmuş olan değer hükümlerini anlayıp takdir etme hususunda Müslümanların karşılaşacakları zorluklara ve düşecekleri ayrılıklara işaret etmiş olmaktadır; çünkü manevî değerleri, görünmeyenle ilgili meseleleri düşünme ve anlama hususunda doğan ayrılık, insan tabiatının ictimâî ve tabîî bir tezâhürüdür ve insanlık, Müslümanlığın doğuşuna kadarki dönemde olduğu gibi, ondan sonra da bu ayrılığa düşmüştür. Neticede de birtakım fırkalar halinde ayrılmışlardır; ama her fırka, ayrılışında kendisinin hadîste sözü edilen k u r t u l u ş a e r e n f ı r k a (el-fırkatu'n-nâciye) olduğunu iddia etmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.s.), bu hadîsinde k u r t u l u ş a e r e n f ı r k a 'yı, "Benim yürüdüğüm yola ve yürüdüğüm yolda beni tâkîb eden as-hâbımın yoluna uyanlar" şeklinde tarif etmektedir.

Gazzâlî, bu "yol"un esaslarını itikâdî noktadan şu üç hükümde topladı:

(12) I. Goldziher, "Le dénombrement des Sectes Mohométanes", *Gesammelte Schriften*, Hildesheim, 1968, II/406-414.

(13) Watt, op. cit., p. 2 (Trk. trc. s. 2-3).

maktadır:¹⁴ (1) Allah'a îmân; (2) Nübüvvet'e îmân (melekler ve k'tâblara îmânı da içine alır); (3) Âhirete îmân.

Hız. Muhammed (s.a.s.), bu esaslara inanan birinin, Müslüman olarak bu din'in nîmetlerinden faydalanacağını ve mü'min olacağını; birini veya tamamını inkâr edenin de ne mü'min ne de müslim sayılacağını bildirmiştir. Nitekim "dîne ait olduğu zarurî olarak bilinen şeyler" in dışında it'kâdî ihtilâflar yüzünden şahısların ve fırkaların tekfîr olunamayacağı hususunda ittifak edilmiştir.

"Dîne ait olduğu zarurî olarak bilinen", yani inanç konusu yapılan bir meselenin şu iki şartı taşıması icâbeder:

(1) Kur'an'ın açık ve te'vîle ihtimal tanımayan âyetlerinin, bu meseleye iman etmenin şart olduğu hakkında tam bir ittifak halinde bulunması;

(2) Müslümanların, İslâmiyetin başlangıcından bugüne kadar, bu meseleyi anlama ve kabul etme hususunda birleşmiş olmaları.

Kısaca Müslümanların, doğru yol'un esaslarına inanmak şartıyla, bu esasları anlayış şekilleri ve bu hususlardaki değişik açıklamaları, İslâm akîdesinin köküne ve özüne dâhil değildir. Onun için bu anlayışlardan herhangi birini kabul etmemek veya beğenmemekle inanç esaslarının özüne bir zarar gelmez. Bu veya şu açıklamayı benimseyerek kendi anlayışına göre bir açıklamada bulunan kimse veya zümre, bu konudaki delilleri Kur'an'a dayalı, kuvvetli ve tutarlı olduğu müddetçe ne kâfir ne de İslâm çemberinin dışına çıkmış sayılır. Oysa İslâm mezhepleri tarihi kaynaklarında ve hattâ araştırmalarında, her zaman bu anlayışı bulabilmek hemen hemen çok zordur.

Görülüyor ki, İslâm mezhepleri tarihi araştırmalarında karşılaşılan problemlerin en önemlisi, kaynaklar konusundadır. Bunlar, herşeyden önce, fırkaların tarihî gelişmelerini göstermekten uzaktır. Bu kaynaklarda göze çarpan ilk husus, yazarının, ele aldığı görüşleri, fırka-i nâciye olarak kabul ettiği kendi mezhebine göre doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu tesbitten öteye geçmemektedir. Böyle olunca da verilen bilgiler her zaman tam olmamakta ve muhalif olarak görülen bir fırkanın zâhirî ve derûnî tarihine ait tablo sıhhatli bir manzara arz etmemektedir. Bilindiği üzere bir fırkanın, başkaları tarafından da bilinen ve tanınan bir zâhirî hayatı; bir de sâdece kendi mensuplarınca en kesin şekliyle bilinen ve yaşanan derûnî hayatı vardır. Önemli olan cihet, bu iki hayatı imkânlar ölçüsünde bütünlemektir.

(14) Gazzâlî, Faysalü't-Tefrika, Mısır, 1325/1907, s. 15.

Bütün bu sebeplerden, günümüz mezhepler tarihi araştırmacılarının dikkat etmeleri gereken en önemli husus, ele alınacak fırkanın mümkün olduğu kadar kendi eserlerine başvurmak ve bu eserlerde verilen bilgileri, devrinin siyâsî, ictimâî vesâir şartlarıyla irtibatlandırmaya çalışmak olmalıdır. İnanıyorum ki, mezheplerin kendi yazarları tarafından kaleme alınmış eserler ele geçtikçe ve kütüphanelerin derinliklerinden çıkarılarak ilim âlemine sunuldukça, mezhepler arasındaki sert ayrılıklar kaybolacak, ihtilâf noktaları aydınlanacak ve belki de gereksiz düşmanlıklar yerini dostluk ve müşterek anlayışa bırakacaktır. En önemlisi, her mezheb'in veya münferid düşünürün İslâm düşüncesinin umûmî gelişmesine ne ölçüde katkıda bulunduğu ortaya konmuş olacaktır.

İslâm mezhepleri tarihi araştırmalarında karşılaşılan diğer bir önemli mesele de "S ü n n î l i k" veya "E h l - i S ü n n e t" konusudur.

Bilindiği gibi s ü n n î l i k veya e h l - i s ü n n e t ismine kaynak olarak Hz. Muhammed (s.a.s.)'in yukarıda zikredilen 73 fırka hadisi gösterilir. Buna göre k u r t u l u ş a e r e n f ı r k a, Hz. Peygamber ile as-hâbının yürüdüğü d o s d o ğ r u y o l 'da olan c e m â a t 'tır. Başka bir ifadeyle e h l - i s ü n n e t, c u m h û r 'un görüşlerini temsil eder. Muhtemelen bu tarif, günümüz mezhepler tarihi araştırmacısını yanıltmakta ve sanki e h l - i s ü n n e t 'in tâ baştan itibaren bir bütün olarak vücut bulmuş olduğu gibi bir anlayışa sevketmektedir.

Gerçi s ü n n î kelimesi çok erken devirlerde rastlanan bir kullanıştır¹⁵ Çok erken dönemden itibaren bir "sünnî âlimler bünyesi" var olmuştur; ancak bu bünyenin benimsediği görüşler arasında, başlangıçta, tam bir ittifak söz konusu olmamış, zaman zaman cüz'î ayrılıklara rastlanmıştır. Başka bir ifadeyle, yekpâre olarak görülen ana bünye içinde birçok düşünce akımı var olmuştur.

Ashında Henri Laoust'un da işaret ettiği gibi, sünniliğin itikâdî edebiyatının tam anlamıyla vücut bulmaya başlaması, Emevî saltanatının sonuna tekaddüm eden ve Abbasîlerin iktidara gelişleriyle devam eden asırda, yani 105/724 yılında Hişam'ın iktidara gelişinden el-Me'mun'un tahta çıkış tarihi olan 198/813 yılına kadarki dönemde vuku bulur.¹⁶ Bu dönem zarfında vücut bulmaya başlayan e h l - i s ü n n e t akîdesi, müteakip asır zarfında cüz'î değişme, ama kesin ve ciddi gelişmeler kaydederek, el-Eş'arî (324/936)

(15) Krş.: Ethem Ruhi Fiğlalı, Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri, İstanbul, 1983 (2. Bs.), s. 36 v. d.

(16) H. Laoust, Les Schiismes dans l'Islam, Paris, 1965, p. 83 (Bu eser, Prof. Dr. Ethem Ruhi Fiğlalı ve Doç. Dr. Sabri Hizmetli tarafından Türkçeye çevrilmiş, ancak henüz yayınlanamamıştır).

ve Mâturidî (333/944) ile teşekkülünü hemen hemen tamamlamış ve bugün de benimsenen şekline kavuşmuştur.

Günümüz araştırmacıları, bu hususları da göz önünde bulundurmalı ve erken dönemlerle ilgili çalışmalarında, s ü n n î l i k , e h l - i s ü n n e t ve hattâ diğer mezheplerle ilgili olarak da mezheb isimlerini kesin olmadıkça kullanmaktan kaçınmalı ve ağırlık noktasını, imkânlar ölçüsünde, şahıslar ve görüşler üzerinde toplamalıdır.